

Папуча М.В., Кресан О.Д. Проблема переживання вражень про життєві події в студентському віці // *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* / За ред. С.Д.Максименка, М.В.Папучі. Київ-Ніжин, 2008. Том 10. Вип. 6. Частина 2. 377с. С. 133-137.

М.В.Папуча, О.Д. Кресан

м. Ніжин

Проблема переживання вражень про життєві події в студентському віці

Стаття присвячена дослідженню психологічних аспектів вираження досвіду життєвих подій особистості у текстовій формі, наративі. Проаналізовані результати емпіричного дослідження даної проблеми. Виявлено, що в процесі створення наративу про подію особистість виражає та переживає свої враження, свій досвід, пов'язаний з життєвими подіями, а також формує переживання цих подій.

Розуміння структури і динаміки психіки людини як цілісності має довгу історію у вигляді як потреби, так і її фрустрованості. Безумовно, змістовним і перспективним є розгляд цього загадкового феномену з точки зору вияву особистісного досвіду в культурно-опосередкованих знакових формах. Цей підхід не є новим, але залишається перспективним і зараз. Найголовнішим фактором, що зумовлює часову стійкість ідей, започаткованих ще в часи Дільтей, є, на наш погляд, те, що моделі «Я – Мій досвід – вираження – подія – утворення» параметром дослідження та інтерпретації виступає не поведінка її механіко-фізичному сенсі, а створена людиною нова реальність (атерфакт), що, безумовно, несе в своєму змісті набагато більші і глибші відбиття власне психічного (душевного), ніж у випадку поведінкових проявів. З іншого боку, вираження мною мого власного досвіду далеко не завжди (строго кажучи, майже ніколи) не є реакцією на стимул. Отже, в цьому випадку перед дослідником відкривається не просто більш змістовна реальність, а *суб'єктивна реальність*, породжена внутрішньою мотивацією та інтенціальністю («креативне Я» Адлера, «замість» Юнга).

Іншими словами, досліджуючи вираження досвіду у знаково-текстових формах (дискурс, наратив, художній твір, науковий трактат і т.д.), ми можемо більше довідатись про сам досвід, який, у свою чергу, є, безумовно, змістовною

одиницею психіки людини. Залишається проблема виникнення досвіду (адже, щоб виражати, треба, щоб було це ... те, що виражає, або з чого щось виражається). Так виникає питання зворотнє: власне про формування досвіду, що ширше розглядається як питання про формування психіки в цілому.

У напрямі, про який тут говориться, це питання вирішується, так би мовити, локально: онтогенетичні аспекти становлення не розглядаються взагалі, але серйозно аналізуються проблеми зворотнього зв'язку проблеми вираження – створення. Аналіз цього зв'язку є насправді центральною проблемою, оскільки тут зачіпається глобальна проблематика створення внутрішньої форми. Спроба розглянути це питання передбачає виокремлення змістовної психологічної структури (одиниці) в межах самого досвіду.

Деякі вітчизняні дослідники вважають, що такою змістовною одиницею досвіду людини є *подія* [3]. Даний термін у російській мові визначається в словнику С.И.Ожегова наступним чином: «Подія – те, що відбулося, те чи інше значуще явище, факт суспільного, особистого життя» [4, с.643]. З цього визначення видно, що даний термін є психологічно доволі багатозначним: інтуїтивне розуміння, що подія – не просто щось, що відбулося, а щось значуще й важливе для особистості, виявляється занадто невизначеним як операціональне поняття, з опорою на яке могло б відбутися власне психологічне дослідження.

В російському «*событие*» є один змістовний нюанс, який важливо взяти до уваги: частина «со»- означає спільність, об'єднаність (співбуття). Таким чином «со-бытие» може означати такий період існування, буття людини, коли вона «со-єдиняється» з самим буттям. Отже мова йде про ті особливі, ціннісно- і смислонесучі часи, коли існування, Буття Всесвіту з'єднується з моїм існуванням як людини. Безумовно, це залишає слід, значущість, у цей період відбувається дійсне екзистенційне «існування-людини-в-світі». Досвід особистості кардинально змінюється, причому цілісно, весь...хоча психологічних механізмів цих змін ми й не знаємо.

Інший аспект терміну «со-бытие» може вказувати на те, що в цей період людина актуально і глибоко переживає дійсну (а не лише потенційно відому) спорідненість з іншими людьми. У цей період я по-справжньому розумію і відчуваю свою невід'ємність від Іншого.

Нам здається, що в психологічному плані слід обов'язково зважати на проаналізовані аспекти і мати на увазі, що в точці, яку ми називаємо «подією»,

вони з'єднуються і утворюють якісно своєрідну ситуацію буття. Існує, однак, істотне питання щодо ролі самої людини відносно події. Якщо в цій точці її повсякденне життя стає Буттям, то чи можна впевнено говорити, що це залежить лише від того, що відбувається (власне події)? Якщо подія розглядається як «одиниця» досвіду, то слід або максимально психологізувати подію (і не бачити в ній нічого об'єктивного – тоді це відомий і дискредитований філософський напрям), або, навпаки, максимально депсихологізувати досвід, вивести його за межі системи психіки даної людини. (і тоді – в межі – це ідея «гомункулуса»). Обидві позиції, як це гарно відомо, вже достатньо дискредитували себе і в філософії, і в психології, тож серйозно розглядатися не можуть. Отже, заява про те, що подія може розглядатися як одиниця досвіду, не витримує критики з боку елементарної методології, адже в ній в одне ціле поєднуються дві речі, які є принципово різними: подія як факт об'єктивний і досвід, як факт внутрішнього світу, тобто принципово і абсолютно суб'єктивний. Більше того, тут немає нічого нового: адже маємо довічне питання психології про закономірності співіснування об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього. Водночас саме це співіснування і окреслює, власне, предмет і інтерес психології. Пояснимо це. Уявимо собі, що відбулося щось об'єктивне, тобто не залежне від даної людини. (її образили, вдарили, стався вибух, землетрус тощо), що викликало в неї стан «со-буття» у вказаному вище змісті. Питання психології в тому, щоб надати на рівні операціональних механізмів (тобто науково достовірно і емпірично), що власне означає це «викликало». І, з іншого боку, яка роль самої людини в цьому?

Нам уявляється, що найбільш адекватним у даному випадку є поняття переживання. Не вдаючись тут до ретельного аналізу того, як розуміється цей феномен у психології, відзначимо лише дві речі. Переживання найбільш точно розуміється як процес переведення людиною «чогось об'єктивного у своє – живе» (Ф.Т.Михайлов [2]) З іншого боку, саме цей аспект, здається, акцентував Л.С.Виготський, коли в останніх своїх роботах схилився до того, щоб саме так зрозуміле переживання визнати за одиницю аналізу психічного у людини. Для Виготського переживання є явищем, яке з'єднує і утримує у своєму існуванні об'єктивне (обставини, *події*, впливи) і відношення до цього з боку людини. Це взагалі-то як певний своєрідний місточок, динамізм змісту якого породжує психічне. Таким чином, одиницею слід вважати не подію (те, що відбувається),

а переживання її людиною. Саме це останнє (а не сам по собі факт) породжує і смисли, і цінності, і в цілому те, що є «со-бытие».

Цю гіпотезу треба доводити через відкриття механізмів процесу, і от саме тут виявляється значущість того, про що говорилося на початку: створення людиною тексту (в широкому сенсі знакової форми взагалі) може виступити психологічним індикатором механізму. Переживання обов'язково сполучене з вираженням, причому в такому глибокому сенсі, що ці два явища просто не існують одне без одного (без вираження немає ні переживання, ні внутрішнього світу взагалі, – з цією думкою О.Ф.Лосєва просто не можна не погоджуватися). І найбільш притаманним та адекватним способом вираження переживання є індивідуально-своєрідне креативне створення тексту, тобто, власне, *висловлювання*. З якогось боку сказане є банальністю: те, що у висловлюванні виражається переживання, відомо давно і відомо всім. Психологія довго намагається «розшифрувати» різні висловлювання, щоб знайти там те, що ж висловлюється. Але, можна сміливо сказати, наскільки довго, настільки й безрезультатно. Чому так, дуже емко і чітко відповів М.М.Бахтін, сказавши, що насправді висловлювання не стільки виражає, скільки *формує* переживання. І це тонке зауваження є поворотом кардинальним і принциповим. Переживання, виявляється, формує не подію (щось об'єктивне), а висловлювання суб'єкта: тобто я сам формую переживання події у своїй специфічній активності, висловлюючись про неї. І тут замикається (і народжується ... «со-бытие»). Чи можна це дослідити?

Якщо розглядати висловлювання з психологічної точки зору, слід говорити про те, що не так уже й важливо буде це речення (як вважається у лінгвістиці), одне єдине слово, осмислений рух, ціле оповідання, великий художній твір чи зроблена для іншого річ. Це і справді не так суттєво, і до речі Бахтін називав усе, що можна назвати висловлюванням, терміном «слово». Суттєво те, що висловлювання:

а) продукт активності суб'єкта («Хто говорить?» - істотне і недооцінене питання Бахтіна);

б) є цілісним і завершеним в повному сенсі, і, з іншого боку, якраз незавершеним і завжди (!) відкритим у плані особистісному;

в) сполучає в собі оповідальність (інформацію) і відношення до неї суб'єкта (диктум і модус, – говорить М.М.Бахтін [1])

г) цілісне висловлювання завжди орієнтоване на співрозмовника, тільки тут можливе виникнення єдності думки і відношення до неї, що породжує неподільну єдність сенсу.

Отже, висловлювання вимагає ситуації діалогічності і наявності особливої діалогічної інтенції суб'єкта – спрямування його не лише на вираження, але й на сподівання, що це вираження буде почуте і очікування «зустрічного» висловлювання. Йдеться, власне, про мотивацію. Якщо серйозно поставитися до сказаного, слід визнати: мотив висловлювання є виключно інтринсивним (спонукається у вигляді завдання, прохання, тощо – то вже зовсім не про висловлювання, а, отже, і не про переживання).

Як саме висловлювання формує переживання, на даний час найкраще показано в просторі наративної психології. Наратив (якщо його розуміти в істотному сенсі) безумовно є висловлюванням, «словом». Це зовсім особливе висловлювання, яке створює новий світ (в цьому – тяжіння, наближення наративу до художнього твору). Сенс цієї акції (навіщо?) може полягати у дисонансі світу зовнішнього та особистісного досвіду. Наратив гармонізує дисонанс, і отже, є психологічним засобом побудови переживань, більш співзвучних основному лейтмотивові особистісного існування даної людини.

І знову не можна погоджуватись зі згаданими авторами, ніби основою наративу є особистісний міф. Внутрішній світ особистості в динаміці його становлення є не міф, а, як сказав С.Л.Франк (а згодом – Р.Мей та інші екзистенціалісти) найбільша і найправильніша реальність у житті людини. Її неспівпадання зі світом зовнішнім породжує необхідність висловлювання, в яке вливається ще реальність слухача (діалог) і результатом є змістовне переживання, що врівноважує, примирює ці світи (прийняття у Роджерса).

Є дуже цікава можливість емпірично довести цю тезу, показавши, що наратив, по-перше, відрізняється від події, з приводу якої він створюється; по-друге – він своєрідно до-будовує подію і тут – «со-бытие», адже в цій добудові «беруть участь»: реальність (досвід), об'єктивні обставини, коментарі «діалогічного слухача». Так народжується переживання як «нова версія» події, яка і стане тепер єдиною (оскільки узгоджена «з усіма інстанціями»). Пам'ять тепер буде зберігати саме цю форму, а до цього виду активності зберігалось враження.

З метою встановлення певних особливостей переживання життєвих подій, зі студентами I – II курсів Ніжинського державного університету було

проведене **емпіричне дослідження**. Ми просили наших респондентів описати свої враження, що супроводжували отримання ними звістки про те, що вони вступили до університету. З нашої точки зору цей факт безумовно являє собою життєву подію, отже має «залишати» психологічні «сліди», пов'язані з глибокими (вершинними) структурно-динамічними утвореннями. Завдання виконувалися письмово з групою студентів (студенти I і II курсів виконували завдання окремо). Для отримання більш детальної інформації була передбачена постановка додаткових питань в тих випадках, коли респондент (на наш погляд) занадто швидко і коротко описував подію. Ці завдання наступні.

1. Зосередьтеся, будь ласка, на своїх спогадах про внутрішні переживання в цей день: думках, почуттях, образах.

2. Опишіть ситуацію, в якій ви знаходилися: інших людей і їхню поведінку, приміщення, поведінкові прояви, погоду тощо.

Зауважимо, що ці питання ставилися виключно в індивідуальному режимі (тоді і тим студентам, які, з нашої точки зору, цього потребували). Але питання виявилися потрібними далеко не всім. Взагалі, це окремий і суттєвий аспект – необхідність і спосіб постановки питань та зміни відповіді після цього. Проте, ми не можемо тут його аналізувати і зупинимось лише на деяких суттєвих, на наш погляд, аспектах, що відкриваються після знайомства з відповідями. Усього в експерименті брали участь 38 студентів I та II курсів (ми будемо тут аналізувати весь масив даних, хоча існують істотні відмінності по курсах, аналіз яких – справа майбутніх робіт).

Психологічно наше завдання означає створення певної внутрішньої відокремленості (опозиції) Я-інстанції людини до свого досвіду і постановку, таким чином, суб'єкта в досліджувану позицію щодо себе самого. Загалом передбачається, що при виконанні таких завдань людина може відтворити і об'єктивно показати ті основні враження (перш за все, емоційно-сміслово-насичені), які складають довготривалий «каркас» (схему – в когнітивній психології) певної події і водночас її психологічну форму, в якій і зберігається система вражень у внутрішньому світі. У всякому разі в житейській площині ми зорієнтовані саме так: опис минулої події фактично ототожнюється з самою подією. Наші попередні висновки, які тут будуть викладені, змушують серйозно сумніватися в цій «очевидності» - сама ситуація (подія) і те, як вона репрезентована особистістю, виявляються зовсім різними реальностями і при цьому остання з них ніколи не є остаточно-стабільною, застиглою.

Знайомство з результатами дослідження засвідчує наступне. Лише двоє опитуваних (5,3%) прийняли завдання експериментатора називання і перераховування окремих емоцій, думок та опис знову-таки окремих фактів зовнішніх обставин (при постановці додаткових питань). Наприклад, досліджувана С.: «Коли я дізналася, що вступила до вузу, то переживала відчуття радості, щастя. Відчула полегшення (емоції) ... Мені хотілося всім розповісти, розділити радість (мотиви)». Досліджувана К.: «У мене з'явилося безліч позитивних емоцій...я відчувала багато енергії...я уявляла майбутні заняття...» здається, що відбувається, дійсно, актуалізація і викладення вражень (цей тип відповідей ми називаємо умовно «прості описи»). Однак, навіть у цих «простих описах» ми зустрілися з фактами, які засвідчують, що процес відбувається зовсім не механічно, як, скажімо, при проявленні фотоплівки. Вже ці досліджувані демонструють певну внутрішню створюючу роботу. Так, після зауваження про «безліч позитивних емоцій», К. дуже цікаво їх перераховує: «А саме – все довкола було привітним, всі люди подобались, хотілося сміятися, стрибати, щось робити, аби тільки не сидіти на одному місці». Фактично, ми спостерігаємо *створення зараз* особливої, цілісної внутрішньої форми існування і прояву тих психічних явищ, які досліджувана називає позитивними емоціями. І можна припустити, що поруч з процесом актуалізації вражень про подію, відбувається процес дійсного переживання цих вражень зараз і оформлення їх з сучасної точки зору у відповідні внутрішні структури.

Взагалі, слід відзначити, що термін «прості описи» зовсім не означає, повторимо, механічності. Адже вже саме означування, знаходження слів і виразів являє собою внутрішню роботу переживання враження (ця теза для доказу потребує спеціального аналізу, який тут не проводиться).

Відмічена тенденція творчої переробки – оформлення досвіду-вражень, дуже яскраво виявилася у двох більш численних групах відповідей. Ми розділили їх за даною ознакою на такі, де яскраво і динамічно виражається внутрішня переробка досвіду («внутрішня робота зараз») та на ті, де ця робота відбувається у більш складно-синтетичних цілісних оповідальних формах (наратив).

Друга група («внутрішня робота зараз») виявилася найбільш чисельною (23 опитаних, 61,1%). Вивчення звітів опитуваних даної групи засвідчує, в цілому, що вони не відтворюють подію і враження від неї, а «тут і тепер» створюють системну цілісну структуру (нову форму існування) власного

внутрішнього досвіду. Показниками текстів, які засвідчують це, ми вважаємо наступні:

– використання метафор і узагальнюючих висновків («це дарунок долі, це шлях мого життя», «сонечко засвітило у моєму внутрішньому світі», «відчувала, що зробила наступний крок у доросле життя», «це було, як обов'язок перед собою і майбутнім» тощо). У цих випадках ми вважаємо, що мова йде саме про те, що відбувається і вибудовується у внутрішньому світі зараз, адже абсолютно зрозуміло, що таких почуттів і думок (у всякому разі в такому формулюванні) під час самого факту у досліджуваних бути просто не могло;

– спроба упорядкувати і осмислено структурувати зараз ті враження, які були і які просто перераховувалися представниками кожної групи. («Перше вересня було сповнене хвилювань: от і все, я поїхала з дому, що тепер буде?», («Все ідеалізувалося, і мені було трішки страшно, але я думала, що це чудово, оце життя...»)) та ін.).

– проведення власне дослідження своїх почуттів і вражень в контексті того, що відбулося. Тут дуже показовими і важливими є спроби проаналізувати суперечливі почуття і думки («Я почувалася зляканою, здивованою, але всі страхи перевершувала цікавість», «Я відчула радість, бо напружений період пройшов,... заспокоєння,... але в глибині душі відчувала тривогу за те, чи правильний шлях обрала...» тощо).

– Залучення контексту, особливо майбутнього і минулого. В цілому слід зауважити, що в цій групі «внутрішнє» і «зовнішнє» є більш гармонійним і не виглядає штучним. («Я почала думати про те, як буду складати екзамени, заліки, яке ставлення у мене буде до предметів...», «я боялася вступати на цей факультет,... тому ходила на підготовчі курси...»)

– Описи рефлексивних компонентів, що їх переживає суб'єкт зараз. У цих описах доволі яскраво видно, що навіть коли рефлексивність ніби стосується минулої події, реально вона створюється і існує зараз. («Це перший реальний крок, я повірила, що я можу», «Від цього залежало моє майбутнє», «Всі, майже всі, дуже пристрасно вивчають близьку до себе науку», «...я дала собі установку вступити саме на психологію,... і тільки зараз я це почала усвідомлювати і погоджуватися»).

Третя група досліджуваних «відгукнулася» на наше завдання створення оповіді (наративу). Таких досліджуваних було 12 (31,6%). При цьому, оповіді

відповідають усім прийнятим критеріям [Проблеми психологічної герменевтики], охоплюють минуле, сучасне (в сенсі цієї події) і майбутнє. Наративи дуже яскраво засвідчують проведення серйозної внутрішньої роботи студентів під час виконання завдання. («Я буду долати всі труднощі на шляху, бо мені дійсно подобається професія, яку я обрала», «До того моменту я не вірила у свої сили, але після цього моя думка змінилася...», «Мабуть, я боюся самотності...ні, не так, я боюся втратити все, що в мене є, всіх близьких та рідних мені людей»).

Слід зазначити, що описи-оповіді набагато частіше зустрічаються у першокурсників – факт, який потребує, на наш погляд, спеціального аналізу.

В цілому, навіть попередній аналіз даних ми розглядаємо як емпіричне підтвердження тези про те, що «коли говоримо, ми створюємо реальність [8]. Дж.Фридман Дж.Комбс дуже точно висловлюються з цього приводу: «Наша мова говорить нам, як бачити світ і що в ньому бачити» [8, с.52].

Якщо повернутися до вихідної тези, можна зазначити, що емпіричні дані засвідчують практично стовідсоткове перевизначення завдання: замість того, щоб відтворювати враження про подію, студенти створюють цілісну структуру досвіду, яка *зараз і стає* для неї тим, що в психології називається подією: вона дійсно несе глобальні особистісні смисли, створені самою людиною «тут і тепер». Системна цілісність цієї нової форми досвіду включає в себе як враження, що актуалізуються попередньо, так і їхню «переробку», привласнення в них нового, теперішнього досвіду, нових емоцій, знань, цінностей.

Важливим виявляється і контекст майбутнього. Вся ця процедура створення виявляється можливою завдяки побудові мовленнєвих структур, які є засобом і актуалізації, і вираження, і, як бачимо, створення нових психологічних форм внутрішнього світу. Цей процес, власне, і є переживанням, як переведенням «у своє живе». Переживання слід розглядати (за логікою слова) як перенесення чого-небудь в живий стан, тобто переведення події, якогось відчуття, предмета, що оточують людину, в стан живого сприйняття, в стан живого ставлення. Тобто, якщо розшифрувати це тлумачення, можна сказати, що процес переживання являє собою фактично, репрезентацію свідомості того, що відбувається в оточуючому світі, або в біологічному тілі, або «всередині» самої особистості. Таким чином, термін «переживання»

фактично виявляється релевантним, тобто майже відповідає терміну «свідомість» [5, с.77].

Істотним для нас залишається питання мотивації. Те, що завдання було перевизначено, ми розглядаємо, як центральний факт: потреба в структуруванні (о-формленні) внутрішнього світу в процесі переживання виявляється достатньо сильною та інтринсивною (тобто внутрішньо притаманною суб'єкту). Виявляється, це стосується не лише когнітивної сфери, поточного життя, а й досвіду, який (це – як гіпотеза) може переструктуруватися багато разів у процесі життя і тим самим актуально включатися в життєдіяльність людини.

Література

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Наука, 1972. – 321 с.
2. Михайлов Ф.Т. Общественное сознание и самосознание индивида. – М.: Наука, 1990. – 224с.
3. Наративні психотехнології. / Чепелева Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.; за заг. ред. Чепелевої Н. В. – К.: Главник, 2007. – 144 с. (Серія «Психологічний інструментарій»).
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.,
5. Папуча М.В. Діалог як психологічний механізм розвитку особистості // Діалогічність як форма існування і розвитку особистості: Монографія / За заг. ред. Г.О.Балла, М.В.Папучі. – Ніжин: В-во «Міланік», 2007. – 343 с.
6. Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.
7. Психология личности: Словарь-справочник / Под. ред. П.П.Горностая, Т.М.Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
8. Фридман Дж. Комбс Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия. – М.: Независимая фирма „Класс”, 2001. – 368 с.